

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

MEMORANDAMU (EXEMPLAR 2014)

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A**SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A**

- 1.1 A va ya va ya khoma Tlhantlhamuti. ✓ (1)
- 1.2 A yi lava leswaku va nga yi tekeli swakudya swa yona. ✓/A yi lava leswaku va nga ngheni emutini wa n'wini wa yona dyambu ri perile. ✓ (1)
- 1.3 Tlhantlhamuti a a nyikile maxaka ya yena na ya Chuhwisa thendara hi xikongomelo xo lava mali ya le xihundleni. ✓✓ (2)
- 1.4 B. ✓/Loko dyambu ra ha ku pela/ri nga si phimela swinene. ✓ (1)
- 1.5 'Loko khwelamahala yi ri karhi yi handza ritshuri ehansi, a a ha lo gabaa, nomo.' ✓
(Mukamberiwa u kuma maraka hambiloko a nga tsalangi mimfungho yo tshaha.) (1)
- 1.6 A a ri mbulwa/munhu wo chava ku dlaya na risokoti rinene/munhu wo tihanyisa hi mavoko ya yena/mudyondzisi exikolweni. ✓
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.7 1.7.1 Swilo swo tilwela hi swona. ✓✓/A tilulamisela ku lwa nyimpi na lava a va nghena emutini wa yena ✓✓ (2)
- 1.7.2 A va etlelangi vusiku hinkwabyo. ✓✓ (2)
- 1.8 I xibamu/xibalesa. ✓ (1)
- 1.9 I vadyondzisi/mathicara. ✓✓ (2)
- 1.10 Hi leswi a swi tsariwile erimbambyini ra vhene ya maphorisa/mafokisi. ✓ (1)
- 1.11 A a ehleketa leswaku a nga va a khomeriwa yini? ✓/Leswaku mafokisi va swi tivile njhani leswaku u tshama a endla nandzu? ✓/Leswaku a nga va a lo khomiwa a ri swakwe xana? ✓/Leswaku ku nga va ku ri mani loyi a n'wi paluxeke emaphoriseni? ✓
(Swivutiso swimbirhi ntsena. Amukela na swivutiso swin'wana na swin'wana leswi seketelaka leti a ti ri emiehleketweni ya Tlhantlhamuti.) (2)

- 1.12 Hileswaku vatirheli va nawu va swi kota ku landzelerisa mhaka ku kondza va ya khoma muehleketeleriwa, hambiloko swi tekile nkarhi lowo leha. ✓✓ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik: Hileswi nuna wa yena a a lava leswaku va ta kunguhata kahle na Chuwhisa hi ta khombo leri a va ri eka rona. ✓✓/A a chava leswaku loko ko huma nuna wa yena ntsena, Chuhwisa u ta sala a boxela mafokisi xihundla lexi va xi endleke xo nyika tithendara (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka. ✓✓) (2)
- 1.14 Mutsari u swi kotile ku swi paluxa kahle hikuva ku ya hi nawu munhu u na mfanelo yo koxa ku kombetiwa papila ra mpfumelelo wo n'wi khoma loko a nga si khomiwa. ✓✓ (2)
- 1.15 Mukamberiwa u languteriwa ku nyika mavonelo ya yena. Xik: Ina. A swi olovi ku huma enandzwini wa vukungundzwana eminkarhini ya namuntlha. Hambi va ri vaTlhantlhamuti na Chuwhisa va humile hi ndziho wa R150 000. ✓ (1)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.16 Mukamberiwa u ta angula hi ku ya hi matwisiselo ya yena. Xik. Hileswaku ku na mali ya tirhandi/maphepha enkwameni lowu kombisiweke. ✓ (1)
- 1.17 Mukamberiwa u ta boxa leswi a swi twisisisaka xiswona mayelana na mubohiwa loyi a nga eka khathuni. Xik: Hakelo ya vukungundzwana/Nawu u nga ka u nga wu tumbeleli nakan'we. ✓ (1)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.18 Eka Xitshuriwa xa A a ku boxiwangi leswaku vukungundzwana bya kona a byi koxa mali muni. Kasi eka xa B, xitshuriwa xin'wana xi kombisa mubohiwa loyi a tameleke nkwama lowu eka wona ku fanisiweke mfungho wa R, lowu hi wu tivaka wu yimela mali ya tirhandi/maphepha. ✓✓ (2)
- 1.19 Eka switshuriwa leswimbirhi, ku vulavuriwa hi vabohiwa lava va khomeriweke swa vukungundzwana bya swa macheleni/timali. ✓✓ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA/KATSAKANYA HI MARITO YA WENA****XITSHURIWA XA C**

Nkomiso/nkatsakanyo wu fanele ku katsa timhaka leti landzelaka:

Vukhamba na vugevenga swi andzile laha tikweni. Lava swi andzisaka hi lava a va fanerile ku byi herisa. Ku tala ka vahlampfa lava va ngheneke eAfrika-Dzonga swi nga ri enawini swa byi engetela. Ku hakeriwa ka varindzi va le mindzilikanini hi swin'wana swi byi pfunetaka. Namuntlha vanhu va ka hina va chava na ku fuwa swifuwo hikwalaho ka byona. Makhamba ya kona ya khomiwa ya tlhela ya tshunxiwa. Vaakatiko va tibyerile ku teka nawu va wu veka emavokweni ya vona hi leswi va nga karhala ku rilela mahala.

Nkoka wa mahungu (N) = ✓✓✓✓✓✓✓✓

(7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = ✓✓✓

(3)

Nkomiso wu fanele ku va ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: N (7) maraka yin'we hi nkutlunya.
- Timaraka ti 3 i ta ririmi: R (3)
- Ntsengo wa timaraka: 10

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi kunene:**

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yi 1.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka ti 2.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka ti 3.

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a lo tshaha kunene:**

- Mintshaho ya 6–7: U nga nyiki maraka ya ririmi
- Mintshaho ya 1–5: Nyika maraka yi 1 ya ririmi

- Nkomiso/nkatsakanyo wu fanele ku katsa timhaka leti landzelaka:

	Minkutlunya/Marito ya yena n'wini		Mintshaho.
1	Vukhamba na vugevenga swi andzile ngopfu	1	Nhlayo ya vukhamba na vugevenga yi le henhla ngopfu laha Afrika-Dzonga.
2	Swi andzisiwa ngopfu hi vahlampfa lava nghanaka etikweni ra hina.	2	Vanhu vo huma ehandle hi vona va andzisaka vukhamba na vugevenga laha tikweni.
3	Varindzi va mindzilikani va hakeriwa mali yo va xava.	3	Emindzilikanini munhu u hundza hi ku olova ntsena loko a ri na mali.
4	Hambi swi ri swifuwo na swona swa yiviwa.	4	Namuntlha vafuwi va swifuwo a va ha byi nantswi vurhongo hi ku chava ku yiveriwa
5	Makhamba yo huma ehandle a ya ha pfaleriwi etijele ta laha tikweni.	5	Vahlampfa lava yivaka va khomiwa namuntlha, va tlhela va humesiwa hi xamundzuku.
6	Ku na vahlampfa lavo tala lava dlayiwaka hikwalaho ko yiva	6	Vaakatiko va tekile nawu va wu veka emavokweni ya vona.
7	Un'wana na un'wana loyi a fambaka ni vusiku, u tekiwa a ri khamba.	7	Tiko ra hina a ra ha ri na ntshembo eka lava va fambaka ni vusiku.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 D. ✓/Vanhu lava va nga na mali na meno lawa ya heheleke hi nhlayo ya wona ntsena. ✓ (1)
- 3.2 'Hi xavisela ntsena lava va nga na swa le mandleni na meno lawa ya heheleke hi nhlayo ya wona ntsena'. ✓ (1)
- 3.3 Xi vulavula hi xihlantswameno xa *Colgate lexi nga na herbal* yo hlantswa meno ya basa swinene ya tlhela ya va lama pfumalaka switsongwatsongwana swa meno. ✓/U humesile swifaniso swo koka rinoko. (2)
- 3.4 U tirhisile fonto yo koka mahlo. ✓/U tirhisile fonto ya sayizi leyikulu./U tirhisile marito lama ma vonakaka swinene. ✓✓
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi yelanaka na fonto). (2)
- 3.5 Eka xivulwa xa (a), rifuwi '**xa hina**' ri tirhisiwile ku komba ntshikelelo ku endlela leswaku muamukeri wa hungu a kholwa eka leswi swi huweleriwaka, ✓ kasi eka xivulwa xa (b) ri hlamusela mhaka handle ko yi tshikelela. ✓ (2)
- 3.6 Hileswaku nxavo wa xona wa durha/wu le henhla swinene. ✓/Leswaku nxavo wa xona wu fikeleriwa ntsena hi vanhu lava nga na mali yo tala. ✓
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (1)
- 3.7 Mukamberiwa u ta yima na tlhelo leri a hlawuleke rona. Xik. Xi ni dyondzo hi tlhelo ra swilo leswi huweleriwaka swi nga leswinene leswi endleke xihlantswameno lexi. ✓

KUMBE

Xi hi xikongomelo xo khovolela vanhu lava va pfumalaka mali yo xi xava hi ku vula leswaku vona va tirhisa xichukucho lexi nga va ka xi tsemiwile emurhini wo fana na wa ntoma ngopfu-ngopfu ematiko-xikaya. ✓

(1)
[10]**XIVUTISO XA 4****XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Va le hofisini ya nhloko ya xikolo. ✓ (1)
- 4.2 Nhwanyana. ✓/Wanhwana. ✓ (1)

- 4.3 Hi loyi hambiloko a onhile a nga tshinyiwiki hi ku xupuriwa. ✓/Hi loyi a kumaka xin'wana na xin'wana lexi a xi lavaka hi ku rilela vatswari va yena ivi va n'wi endlela swona hi ku hatlisa. ✓
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka). (2)
- 4.4 Nhloko ya xikolo. ✓ Na vatswari. ✓ (2)
- 4.5 Hileswaku n'wana loyi wa jaha loyi, a nga va a endlile leswi nga amukelekiki ekaya kumbe exikolweni swi nga leswi endleke leswaku nhloko ya xikolo a kala a vitana vatswari va yena kumbe vona va tile eku n'wi rhipoteni eka nhloko ya xikolo. ✓ (2)
- 4.6 Ri nga ndzi khomisa tingana emahlweni ka nhloko ya xikolo na le ka vatswari va mina./ri ta va ri paluxile mahanyelo ya mina yo biha emahlweni ka nhloko ya xikolo loyi a nga ndzi tekisi xiswona leswi a swi voneke kun'we na le mahlweni ka vatswari va mina. ✓
(Maraka i yo seketela ntsena). (1)
- 4.7 Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a swi tivaka hi vantshwa lava khomiwaka ku fana na tandza. Xik. Vantshwa vo tano, va tala ku ka va nga humeleli eka swa tidyondzo ta vona/va tala ku nyumisa vatswari va vona emahlweni ka vadyondzikuloni hi ku va yisa ehansi hikwalaho ko feyila na ku tsandzeka ku tikhoma kahle. ✓

KUMBE

A ndzi nga swi amukeli hikuva swi endla leswaku muntshwa a pfumala vumundzuku lebyinene. ✓

(1)
[10]

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F

- 5.1 B./Ku vula leswi swi n'wi karhataka emoyeni wa yena/vilerisaka. ✓ (1)
- 5.2 Ku khenseka. ✓/Amukeleka. ✓ (1)
- 5.3 I mhaka leyi humeleleke hi ku copeta ka tihlo/rivilo lerikulu/xihatla swinene. ✓ (1)
- 5.4 Mahlo ya yena a ya pfurha ndzilo. ✓ U✓ tsandzekile ku tikhoma. ✓ (3)
- 5.5 I ku burisana hi timhaka to hambanahambana mi tigidlile. ✓✓ (2)
- 5.6 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa hi rito 'sala' xi ri na nhlamuselo yo hambana na leyi yi nga eka xivulwa lexi a nyikiweke xona, leyi vulaka ku ka u nga yi helo kumbe ku siyiwa.
Xikombiso: Mukhacani u dya **sala** leri a ri kumeke eku riseni. ✓✓ (2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70